
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2024 (год. XXXIII), ISSN 0861-7902

DOI:10.54664/VHFM6038

РЕЦЕНЗИИ / REVIEWS:

ФИЛОЛОГИЯ, ЛИТЕРАТУРА И СИМВОЛНА ГЕОГРАФИЯ НА ЕВРОПА

PHILOLOGY, LITERATURE, AND SYMBOLIC GEOGRAPHY OF EUROPE

Ангел Валентинов Ангелов. *Филология, литература и символна география на Европа: Ерих Ауербах, Лео Шпитцер, Едуард Саид, Стефан Цвайг, Хуго фон Хофманстал*.
София: 2022, 363 с., ISBN 978-619-90502-9-3

Изследването на проф. дн Ангел В. Ангелов е нов интердисциплинарен труд, свързан с научни области като критическата история на литературознанието и историята на европейската култура през XX в., който обобщава десетилетни размисли на автора за научното наследство на изтъкнати учени филолози, формирали облика на европейската филология и сравнителните изследвания от първата половина на XX век. Това са учените Ерих Ауербах, Роберт Курциус и Лео Шпитцер – блестящи имена, за част от които едва в последно време се изгражда сериозна рецепция с книгата на проф. Ангелов.

Заглавието разкрива посоката, в която са насочени разработките в този том: „Филология, литература и символна география на Европа: Ерих Ауербах, Лео Шпитцер, Едуард Саид, Стефан Цвайг, Хуго фон Хофманстал“.

Две от студиите са посветени на съчиненията на немските филолози от първата половина на XX в. – Ерих Ауербах и Лео Шпитцер, а третата е за Едуард Саид. Към тях са добавени два кратки текста на тема „Европа“ върху избрани творби от Стефан Цвайг и от Хуго фон Хофманстал.

Каква е символната география на Европа в творчеството на тези автори и как емиграцията се отразява на разбирането им за Европа и как принадлежността им към нея дава отражение върху методологията им и избора на проблемите, които изследват – са основните въпроси, които анализира проф. А. Ангелов.

1. Символната география като евристично научно понятие, което предоставя възможности за нови анализи и подходи

В първа глава на труда „Символна география и граници на Европа във филологията на Ерих Ауербах (1892 – 1957)“ авторът определя какво разбира под „символна география“ – това е „коллективна представа, при която знания, ценности, въображение, предубеждения, стереотипи биват отнесени към определени територии и към начина на живот в тях. В процеса на съотнасянето се изработват ценности, които се превръщат в отличителни признаци на установеното символно пространство. Във филологията на Ауербах това пространство се нарича „Европа“.

В по-тесен научен план, свързан с разбиранята на споменатите трима учени за предмета на техните изследвания, за спецификата на филологията, за методите на изследване, проф. Ангелов обобщава, че научната специалност „Романска филология“ в техните изследвания е обширно

пространство на романските литератури и езици, тяхната различна свързаност с латинското наследство и чрез него с Гръцката античност. Всеки от тримата големи филолози конструира свое съдържание в „символното пространство Европа“ в научните си публикации, но сходните значения, които влагат изследователите, се формират от насочеността на научните им занимания и от близки културно-исторически и методологически нагласи.

В главите, посветени на Ерих Ауербах и Лео Шпитцер, ученият много внимателно проследява различни съчинения на посочените автори, известни и по-малко популярни текстове, които изразяват представите им за символното пространство Европа, ситуирано в параметрите на научните им занимания.

Тук искам само да отворя скоба, за да припомня едни от най-значимите заглавия на европейската филология от първата половина на XX в. – труда „Мимезис: Изобразяването на действителността в западноевропейската литература“ (1946) на Ерих Ауербах (преведен чак през 2017 г. от Жана Ценова на български език в изд. „Изток-Запад“ и руското издание от 1976 г., което българските хуманитаристи използват десетилетия наред), „Европейската литература и латинското Средновековие“ (1948) на Ернст Курциус (достъпен на английски език в мрежата). За съжаление, и днес ние не разполагаме с преводи на класически стилистични анализи от Лео Шпитцер на български, който с труда си „Словообразуването като стилистично средство по примери от творчеството на Рабле“ (1910) повлиява върху стилистиката на М. Бахтин в книгата му за гротеската на Рабле, откъдето българските изследователи първоначално се осведомяваха за значението на австрийския професор по романска филология.

Друг интересен и важен въпрос за методологическите позиции на всеки литературен историк е разбирането на Ауербах какво е филология. Проф. Ангелов много точно посочва, че Ауербах смята, че „филологията е съвкупността от дейности, които се занимават методически с езика на човека и с художествените произведения, създадени на този език.“ Филологическото тълкуване е методическо разясняване на смисъла на определена текстова цялост, на нейните езикови особености, но и на връзките с историческата среда. Тези позиции на изтъкнатия учен за същността на филологическите занимания и днес може да бъдат използвани като ценен подстъп за литературно-исторически и сравнителни изследвания, като те не загубват своя научноизследователски потенциал.

В главата за Ерих Ауербах темата за Европа в съчиненията на учения през 1920-те години до излизането на капиталния труд „Мимезис“ се проследява в най-важната нагласа да се покаже общата основа на романското и на германското, като се разграничава от опитите „народностно германското“ да бъде обособено в своята самобитност.

И тук изпъква един биографичен факт, важен за съдбата на Ерих Ауербах, пък и на Лео Шпитцер, които са евреи и биват принудени със задаването на фашизма в Германия и Европа да напуснат страната. Курциус е частично изолиран в Германия в годините 1933 – 1945 г. И парадоксално е донякъде, че съзнанието за Европа като историческо единство се формира у Ауербах през 1920-те, но емиграцията превръща това съзнание в позиция, която той защитава открито в „Мимезис“, във „Въведение в романската филология“ и в „Литературен език и публика“. В различни години и Ауербах, и Шпитцер преподават в Истанбул като емигранти, Ауербах след това се премества в САЩ, където оказва влияние върху развитието на сравнителните изследвания в университетите, и главата за Едуард Саид в книгата изследва това въздействие и отгласване в научното творчество на Саид.

Проф. Ангелов много внимателно и задълбочено проследява формирането на възгледите на Ауербах по основните научни проблеми, които са го занимавали – същността на реализма в отношението литература – действителност и стиловете на реализма. Прави впечатление интереса към „история на думите“ на ключови понятия с концептуален смисъл като „evidenz“ (непосредствена откроеност на присъствието в подражанието) или „съдба“ и „цялост“ в тълкуването на литературните произведения, или историята на думите „двор, град, публика, фигура, *passio* и страст“, използвани от Ауербах в няколко статии и студии през 1930-те и началото на 1940-те. Историята на понятията се превръща в знак за развоя на социални нагласи и поведения, накратко – исто-

рията на думите може да бъде изследвана като социална история на културата. И разбира се, в тези филологически и социокултурни срезове изпъква великолепното познаване на оригиналния немски език, на който са мислени и написани съчиненията на филолозите класици, чието научно наследство е обект на изследване в книгата.

От съвременна гледна точка авторът преценява творчеството на Ауербах като историческа антропология, която проследява промените, извършващи се в представянето на „човешката ситуация“ (Монтен) в Западна Европа от Античността до XX в. Акцентът е върху присъствието на човека в историята, разбрана като промяна и ставане. Последното може да се възприеме и като косвена полемика срещу типологията в литературознанието през 1920-те в Германия. През 1920-те в Германия съществува тенденция историята да се превърне в типология, тя може да бъде прилагана да разграничава и да противопоставя национални специфики, което зависи от целта на изследването. Стремещт да се насочи то към формата на произведението не е близка цел за Ауербах. Във всяка глава на своето капитално съчинение „Мимезис“ Ауербах обсъжда от различни перспективи основна тема – драматичността на човешкото съществуване, променящите се отговори на въпроса какво е човешкото, давани чрез литературата в (Западна) Европа. Една история, която проследява как бива представена действителността в литературата и по-убедително показва и историята на Европа, отколкото един чисто теоретичен отговор на въпроса какво е реализъм.

В главата за Лео Шпитцер авторът разкрива позицията на големия романски филолог съвременник на Ауербах. Шпитцер също се стреми да защити интереса към романската култура преди Първата световна война и към Франция, който е заплашен от затварянето в собственото, немското. Студията изяснява кога Лео Шпитцер формира разбирането си за Европа, каква е символната география на неговата Европа, какви са етическите основания на неговото разбиране, какво е за него филологията.

Шпитцер определя филологията като „наука, която се стреми да разбере човека, когато той се изразява в думи (език) и в словесни съчетания“, както и „в неговото национално и времево своеобразие“. Друга основна характеристика на филологията е, че тя е съпоставителна дисциплина, филологът трябва да усвои чуждото почти до степента да може да изгуби себе си в него. За Шпитцер филологията е хуманистична, херменевтична и компаративна научна дисциплина.

Същевременно символната география на Европа достига своите мисловни предели, защото Шпитцер не приема например твърдението, че съществуват арабски влияния при възникването на романската поезия, което очертава „ненатрапчива, но отчетлива граница между Европа и арабско-ислямското Средиземноморие“ в разбирането за Европа. Все пак проф. Ангелов отбелязва разграничението, което Шпитцер прокара в свои съчинения между 1933 и 1952 г., между широтата на европейското и националната ограниченост, което според него е познавателно перспективно и насочено към бъдещето. От началото на 1940-те се създават политически проекти за бъдещата обединена Европа. Но тази познавателна перспектива може да се окаже стеснена и дори изолираща, ако културната история на Европа бъде ограничена само до една юдео-християнска традиция.

Когато анализира представите на съответния учен, които формират символната география на Европа, авторът много прецизно и задълбочено изяснява понятията и концептуалния им пълнеж в научния и историческия контекст, анализирайки не само основните съчинения, но и по-малко известни научни доклади на съответните учени. Например ключовите думи „Абендланд – Моргенланд“, зад които се крият специфични предели на символната география в мисленето на Ауербах. „Абендланд“ включва гръцко-римската Античност като наследство, подложено на постоянни усвоявания в Западна Европа, както и идеята за просвещението, разума, личната свобода и отговорността – онези ценности, които от XVI в. Европа иска да превърне в универсални. По отношение на Германия обаче „Абендланд“ е интегриращо понятие, което я свързва със Западна Европа, противопоставяйки се на „самобитния“ немски исторически развой.

Отвъд конкретната научна възстановка на понятието и неговото концептуално значение в разбирането на Ауербах символната география като мисловен конструкт възплъщава културно-исторически и ценностни параметри, които я превръщат в символен механизъм на културната иден-

тичност на хората от ХХ век и на съвременния човек. Всъщност тя винаги е съществувала не само в хуманитарните научни занимания, но и в политико-историческите решения и действия на правителства и народи, в екзистенциално-културната идентификация на личността. Точно това определя и нейното голямо екзистенциално значение не просто като термин, а като ценностен, психологически, познавателен и емоционален механизъм на идентичността.

Самият автор експлицира понякога тези лични основания и прояви на символната география като идентичностен механизъм: „Ако „Абендланд“ е нашето, то „Моргенланд“ внушава далечина, другост и противоположеност, не на последно място и чрез осезаемите природни образи на сутринта и вечерта, на изгрева и залеза (Ориент, Окцидент, Моргенланд, Абендланд). Византия, православие, Русия може и да не са съвсем Ориент, но не са и Абендланд, съответно не принадлежат към Европа.“ (с. 53 – 54). И по-надолу: „Дали обаче оставането на държавите от Средна Европа, чието преобладаващо вероизповедание е католицизмът и в които има латинска писмена традиция, след 1945 в Съветския блок не се дължи освен на военни и политически причини, също така и на исторически формирани се културни пред/убеждения?“ В тези думи чувам и гласа на интелектуалеца, който драматично преценява културната вписаност на собствената наука в символната география на Европа. Преди години (някъде в далечната вече 1996 г.) драматично прозвуча гласът на Юлия Кръстева в есето ѝ „България, мое страдание“ (като отклик на известния текст на Томас Ман, дневника му в изгнание по време на нацизма, чието заглавие е „Германия, мое страдание“), в което тя с болезнен самоанализ разкри в психоаналитичен аспект своята мисловна и езикова идентичност, манталитета на Балканите и православната настройка към света, противопоставени на динамиката на съвременния капиталистически свят. („Но нека все пак осмислим този ужасен факт, а именно, че в света на преуспяващия капитализъм, от който искате да станете част, Бог е мъртъв“). Символната география, активирана в трансформациите на личностната и обществената промяна в потока на бурен исторически развой, изразява и психоаналитичните си измерения не просто като понятие, а като символен идентичностен механизъм, който понякога става екзистенциално важен в турбуленциите на историческите преходи към ново обществено устройство – национално, европейско и световно.

Така „литературната история и историография, икономическите проекти, като Европейската общност за въглища и стомана или военното обединение на Западна Европа и САЩ, функционират сходно – те трябва да покажат, че Западът е единен и новата Германия е неделима част от Абендланда, от Европа“ (става дума за това, че след 1945 в Германия и в Швейцария излизат много литературно-исторически публикации, посветени на въпроса какво е Европа – с. 54). „Символната география“ като колективна представа от знания, ценности, въображение, предубеждения, стереотипи, отнесени към определени територии и към начина на живот в тях, се превръща в индикатор и фактор на историко-политическите промени и това е нейното често неназовано, неизследвано докрай значение в историческия процес.

2. Методологически уроци. „Размишления за индивидуалността на текста, предизвикани от анализите на Лео Шпитцер“

Бих искал да споделя впечатления и от един друг важен ракурс в труда на проф. Ангелов по проблема за методологическия избор в литературознанието. Отдавна е предложена тезата, че теорията на литературата в днешната постмодерна ситуация е история на критическите подходи, като се приема компромисът, че изборът на критическа призма е свободен с равностойна ценност с останалите подходи стига тяхното прилагане да бъде осъзнато и задълбочено в работата на литературоведа. Друг азбучен методологически подстъп, който се приема като обща нагласа, е, че не към всяка литературна творба може да се използва определен методологически ключ, литературоведът се превръща в майстор, който може и трябва да използва различни шперцови за отваряне на всякакви ключалки на смисъла в литературната творба. Тогава работата на литературоведа започва да изглежда професионално занаятчийска, техничарска, но без ролята на преживяването и същината на разбирането.

В тази малка глава проф. Ангелов (написана в съавторство с Димитър Дочев) споделя и синтезира своите методологически изводи и предпочитания, които ни представят един херменевтичен избор в литературознанието. Ученият тръгва от опита на Лео Шпитцер, за да представи възможностите и границите на херменевтичния подход. Шпитцер анализира художествената форма на творбата не заради собствените ѝ значения, а заради една психична действителност отвъд значенията, отвъд формата, заради едно душевно състояние. „Пораждащата душевност“ е първото понятие на Шпитцер, което насочва вниманието към индивидуалното, а не върху онези характеристики, които го правят представително за рода. Друг подстъп за разбирането на метода на Шпитцер е опитът му да разкаже за собствените преживявания, защото ученият вярва, че основният подход е обусловен от първоначалните преживявания. Въпреки че към психологическата стилистика на Лео Шпитцер са отправяни възражения за незаинтересуваност от социалната функция на литературата и от историята на литературата, фетишизиране на творбата и на индивидуалната душевност на твореца, все пак отбелязаните методологически нагласи дават основание на автора да развие една херменевтична перспектива в откриването на „индивидуалността“ на текста.

За проф. Ангелов „текстът би могъл да се схваща като „скок в царството на свободата“, като преодоляване на гравитацията, обричаща ни да живеем с определено тяло, с определен характер и като следствие на това – с определени възгледи. Разбирането на текста започва наистина в едно отвъд – с преодоляването на текстовата конструкция, за да се стигне до жизнената реалност“. Пътят на разбирането се движи от текста към реконструирането на индивидуалните значения и накрая към отстраняването им, към разтварянето им в жизненото протичане, чиято сублимация са те.

Следващите препоръки на автора за разбирането на възможността да се възстановяват чрез знаците и символите душевните състояния, познаваемостта на породилия ги опит, за диалога не със знаците заместители на индивидуалната реалност, а със самата нея, за херменевтиката на Шлаермахер и Дилтай и ограничеността на Якобсоновия комуникативен модел ще оставя на читателите на тази книга, които още не са имали възможността да се запознаят с нея. В същото време съм уверен в голямата полза, която ще придобият младите филолози, осмисляйки опита на едни от най-значимите филолози на XX век.

Интерпретацията на проф. Ангел Ангелов ни дава великолепна възможност да съпреживеем и разберем този не само личен научен опит, но и стоящия зад него екзистенциален, културно-исторически духовен хоризонт. Авторът притежава дарбата да обясни сложните абстрактни концепти впечатляващо задълбочено и прецизно и в същото време с ясен научен език, който приема и енергията на личния поглед като синтез на методология и осмисляне. Несъмнено тази книга поражда много възможности за вътрешен диалог с читателя, за използване на терминологията и методологическите достижения за други научни анализи и полета.

Владимир Донеv*

* **Владимир Донеv** – доц. д-р, катедра „Методика на езиковото и литературното обучение и литературознание“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, vladimir.donev@ts.uni-vt.bg; <https://orcid.org/0000-0003-2783-6388>